

Boško MARIJAN

NALAZ DIJELA OBREDNE POSUDE NA GRADINI
U PRENJU KOD STOCA

UDK 903.26 (497.15) »634«

Izvorni znanstveni rad

Prapovijesna arheologija

Oeuvre scientifique originale

Archéologie préhistorique

Primljeno: 1992.06.23.

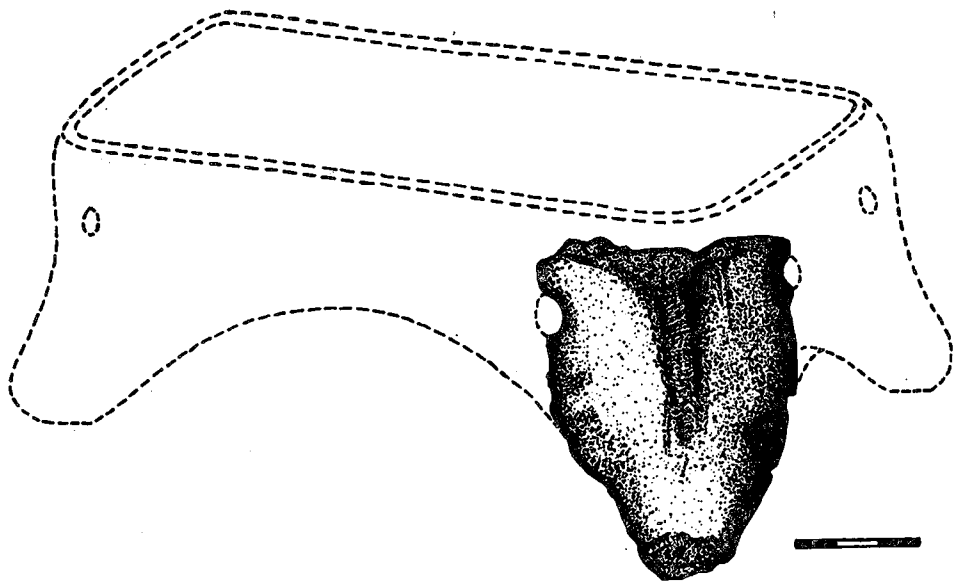
Reçu:

Boško Marijan
BiH-71000 Sarajevo,
Bosna i Hercegovina,
Zemaljski muzej,
Vojvode putnika 7

Na Gradini u Prenju kod Stoca otkrivena je noga obredne posude u obliku životinjske (goveđe) glave. Pripadala je tipu žrtvenika na četiri noge s četvrtastim recipijentom najvjerojatnije namijenjenog libacijskim obredima u sklopu neolitičkog kulta plodnosti.

Na zanimljivom arheološkom lokalitetu, na Gradini u blizini Prenja kod Stoca, pronađen je 1988. godine fragment neobične keramičke posude (sl. 1).¹ Otkriven je na zapadnoj padini naselja, oko 100 m niže od dominantne gomile, na kišama izlokanoj manjoj terasi. Iako je teren dosta strm, potrebno je spomenuti da se na tom dijelu gradinskog prostora nalaze brojne terase s bogatim i raznovrsnim arheološkim materijalom, osobito keramičkim predmetima. Upravo zbog spomenutih okolnosti, pokretni inventar nije se zadržao u jasno stratificiranim kulturnim slojevima te, uglavnom, u ovom trenutku nema mogućnosti kronološkog opredjeljivanja nalaza na taj način. Stoga se, kao što je to bilo i u ranijim prilikama, vremenska i kulturna atribucija zasniva na tipološkim osobitostima predmeta.²

Fragment je izrađen od pečene gline crvenkaste boje s dosta primjesa krupnijih zrnaca kalcita, a na nekim masivnijim dijelovima uočljivo je krunjenje stijenki kao posljedica ne baš kvalitetne izvedbe (sl. 1). Ipak, na vanjskim plohamo nalazi se tanki premaz načinjen od glinenog rastvora koji je donekle ublažio grubu površinu. Sačuvan je samo jedan fragment (9,5x8,5x4,0 cm), u stvari noga posude u obliku životinjske glave, najvjerojatnije glave goveda (sl. 1). Jasno su vidljive donekle asimetrično postavljene perforacije-oči i prilično realistično oblikovana njuška s jako naglašenom središnjom, u donjem dijelu iskrivljenom izbočinom koja ide od čela do nozdrva. Na donjem dijelu njuške, uočava se manja zarubljena površina koja je služila za oslanjanje na ravnu podlogu. Vrh njuške s nozdrvama, zbog masivnosti, nešto je više okrnjen. Izgleda, ipak, da su i nozdrve, prema loše sačuvanim tragovima, bile naglašene dubljim rupicama.

Noga keramičke posude u obliku životinjske glave s Gradine u Prenju najvjerojatnije pripada obrednim predmetima. Iako je riječ o fragmentu, prema usmjerenju stijenki recipijenta izgleda da je pripadao žrtveniku na četiri noge. Teško je, međutim, pouzdano utvrditi oblik gornjeg dijela, odnosno tjemena i međurožja životinjske glave, zatim visinu posude i dubinu recipijenta. Po logičnom proporcijском odnosu sačuvanog dijela s onima koji nedostaju (sl. 1), žrtvenik je mogao imati nepravilan četvrtasto oblikovan recipijent dubine od cca 5 cm, te ukupne visine od 12 cm; o ostalim veličinama, dužini ili širini

posude, može se samo nagađati. Noga obredne posude iz Prenja s modelacijom goveđe glave predočena je u punoj plastičnosti, u trodimenzionalnoj formi, s mnogo realističnosti.

Makar je teško utvrditi način ili vrstu obreda, najvjerojatnije je, ipak, da je žrtvenik služio za libacije. Tragovi obreda drugih vrsta, paljenica ili slično, nisu, naime, mogli biti ustanovljeni, jednako kao što nisu zamijećeni niti ostaci boje, relativno česti na predmetima iz područja duhovnog života kod prapovijesnih zajednica. Također je teško odgovoriti koje su vrste tekućih materija bile pripravljanje za ritualno izlijevanje, koje su i kakve bile pripremljene ili završne radnje da bi sam obred uspio, te kojim je božanstvima sve to bilo namijenjeno. Može se samo pretpostavljati da je obredna tekućina ulijevana u recipijent i potom istakana (u zemlju ili neki drugi obredni predmet) kroz oči goveđe glave. Ona, dakle, nije niti mogla ispuniti recipijent do vrha, osim možda u slučaju da su otvori (oči) u jednoj fazi bili začepljeni, a zatim, u određenom trenutku, otvoreni, te dio tekućine izlijevan. Već je spomenuto da je posuda morala stajati na ravnoj podlozi ili nekoj žrtvenoj platformi pa je, po tome, gotovo sigurno da je uz nju bio potreban i drugi rekvizitarij, ili obredni inventar.

Obredne posude, žrtvenici, žrtveni ili oltarni stolići javljaju se u ranoneolitičko doba u različitim sredinama i kulturama. Najčešći je oblik na četiri, ali nerijetko i na tri noge. Uglavnom je riječ o žrtvenicima s jednostavnim, stubasto oblikovanim nogama te plitkim četvrtastim ili okruglim recipijentima. Za nastanak i razvoj žrtvenika ili obrednih posuda na četiri noge svakako su indikativni brojni primjerci zastupljeni u kulturama Starčevo i Vinča,³ zatim u sopotskoj⁴ i veluško-porodinskoj⁵ kulturi. U mlađim neolitičkim kulturama i kasnije razvija se bogatiji, raznovrsniji i složeniji duhovni život s naglašenom težnjom k realističnijem oblikovanju obrednih predmeta izražene likovnosti, uglavnom, zoomorfne tematike. U tom smislu, bez obzira na naglašenu samosvojnost, potrebno je spomenuti i pojavu kulturnih ritona⁶. Koliko je izvedba obrednih posuda u kasnijim, postneolitičkim razdobljima bila u vezi s najstarijim primjercima teško je utvrditi, ali je, u cjelini gledano, najvjerojatnije da je neolitička tradicija nastavljena sve do antičkih vremena, naravno, uz razumljive brojne izmjene oblikovnih ili ukrasnih detalja kroz tako dugo vrijeme.⁷

Zanimljivo je da najbližu analogiju obrednoj posudi iz Prenja nalazimo na neolitičkom lokalitetu Podgori I u Albaniji.⁸ Žrtvenik iz Podgori je, prema predočenoj ilustraciji, nešto manji, ali je, izgleda, u potpunosti sličan nalazu iz Prenja. Moglo bi se ustvrditi da se, budući da je riječ u oba slučaja o fragmentima žrtvenika, oni nadopunjuju; tako je kod primjerka iz Podgori sačuvan rub posude (recipijenta) dok su kod prenjškog nalaza zajamčena oba otvora (oka) i zarubljena površina (oslonac) na donjoj vilici. Uz komplementarnost oblikovnih (ali istovremeno i funkcionalnih) rješenja dvaju spomenutih nalaza, moglo bi se također konstatirati da prenjški primjerak ima nešto realističniju i možda rustičniju izvedbu. Nalaz iz Podgori I datira se u rani neolitik Albanije.⁹

Dijelom slični žrtvenici javljaju se i u kulturi JUZT-IV u jugozapadnoj Turkmeniji, svakako bez mogućnosti izravnijeg povezivanja s nalazom iz Prenja ili Podgori I.¹⁰

Žrtvenici na četiri noge bili su uglavnom namijenjeni obredima za dobrobit, vezanima za plodnost, u prvom redu za poljoprivredu. U njihovim kružnim ili četvrtastim recipijentima božanstvima neutvrđena identiteta prinašane su žrtve, ljevanice ili paljenice. Nije, međutim, isključeno da su možda ta božanstva u vjerovanjima prapovijesnog (neolitičkog) stanovništva oživotvorena ili materijalizirana u raznovrsnim antropomorfnim ili zoomorfnim figurinama, idolima ili slično, kakvih je, na panonsko-balkanskom području, iz tog vremena, nađen veći broj. U svakom slučaju, pojavu obrednih posuda ili žrtvenika na četiri noge u neolitičkim kulturama moguće je, čini se, u prvom redu, vezati za kult plodnosti, ponajprije u okviru poljoprivredne djelatnosti (sjetva, žetva), a potom, i općenito, za dobrobit ljudskih zajednica. Po izboru figuralnih tema, ili modelaciji žrtvenika sa zoomorfnom tematikom (najčešće bikovi, ovnovi, koze, svinje), čini se da je kult plodnosti imao značaja i u drugim granama gospodarstva, prije svega u stočarstvu. S druge strane, zanimljivo je i mišljenje po kojemu su žrtvenici na četiri noge sa svojim recipijentima bili simbolička projekcija kozmogoničkih i teogoničkih razmišljanja i shvaćanja. Tako je krug, odnosno kružni recipijent simbolizirao beskonačnost neba i svemira, a pravokutnik konačnost i ograničenost, odnosno četiri strane svijeta.¹¹

Žrtvenici ili obredne posude svakako su veoma zanimljiv ostatak vjerovanja prapovijesnog stanovništva i vjeran pokazatelj razvoja duhovne kulture od najstarijih neolitičkih vremena. Razmišljanjima o nepoznatom, čovjek je nastojao uspostaviti vezu između svakodnevnog i nadnaravnog svijeta stvarajući u svojoj imaginaciji cijeli sustav simbolike. Izvedba obrednih predmeta kod neolitičkog stanovništva, uz neke apstraktne komponente, počivala je na motivima iz realnog, svakodnevnog života, s prevladavajućom zoomorfnom tematikom. U punoj plastičnosti i realističnoj izvedbi životinjskih likova moguće je pronaći i elemente razvoja umjetničkih shvaćanja u životu prapovijesnih zajednica.

Nalaz dijela obredne posude na četiri noge s Gradine u Prenju (sl. 1), kako smo vidjeli, ne potječe iz jasno stratificiranog kulturnog sloja pa je i njegova vremenska atribucija znatno otežana. Kako za sada nema pokazatelja da na ovom nalazištu postoji i neolitički sloj, veza prenjskog primjerka s klasičnim neolitičkim žrtvenicima sadržana je samo u nekim oblikovnim elementima, ako prihvatimo da idejna bliskost i kultom određena svrhovitost nije dvojbena. Dugovremeno naselje na Gradini u Prenju sadržava, po rezultatima rekognosciranja provedenih u više navrata,¹² pokretni inventar od ranog brončanog doba sve do helenističkog doba, čini se, u kontinuitetu. Dakako, ako bismo se oslanjali na tu spoznaju, onda bi to, u najširem smislu, bio okvir i za vremensko određenje obredne posude. Međutim, najvjerojatnije je da je žrtvenik iz Prenja, sa svim svojim izvanjskim (oblikovnim) i sadržajnim (kultom određenim) osobitostima, nastao na tradiciji ranoneolitičkih tipova na četiri noge, te da je jedini, gotovo istovjetan, nalaz iz Podgori

u Albaniji indicacija da bismo i naš nalaz smjestili u približno isto vrijeme. Naravno, takva atribucija dovodi u iskušenje mišljenje o načinima organizacije i odabiru mjesta za naselja kod neolitičkog stanovništva. Ali, čini se da su bar za nenaseobinske, prije svega obredne potrebe, mogli biti i u neolitičko doba iskorišteni i istaknuti gradinski lokaliteti s prostorima pripećinskog ili sličnog karaktera. U svakom slučaju, vremensko i kulturno razjašnjenje nalaza obredne posude iz Prenja ostaje otvorenim.¹³

Naposljetku, može se konstatirati da za razmatranje kulturno-kronološkog mjesta obredne posude iz Prenja (sl. 1), pored idejne srodnosti s neolitičkim žrtvenicima iz panonsko-balkanskog kulturnog kruga, posebnu važnost ima nalaz iz Podgori u Albaniji. Ne upuštajući se detaljnije u razjašnjenja odnosa neolitičkih kultura područja istočne jadranske obale i Albanije, mišljenja sam da nalazi istovjetnih obrednih posuda u Prenju i Podgori indiciraju nezanemarljiv stupanj zajedništva ili bar slične supstratne osnove na kojima su te kulture nastale.

BILJEŠKE

- 1 Pored autora, u rekognosciranju Gradine sudjelovali su dr Miroslav Palameta, profesor iz Stoca, te Tomislav Jerinić iz Prenja.
- 2 Marijan 1989, 61/71; B. Čović, 1989, 70 id, T. VIII, 7-10, T. XIII, 5
- 3 Benac 1973, 50, 52, 54; T. XV, 1, T. XVI, 4, T. XIX, 7, T. XXI, 1-2, T. XXIII, 12; Dimitrijević 1979, 250, 254; T. XLII, 3; Garašanin 1979, 126, 130-131, 167, T. XVII, 8, T. XVIII, 5-6, T. XXX, 6-7.
- 4 Dimitrijević 1979, 288; T. XLVIII, 10.
- 5 Garašanin 1979, 112-113, T. XVI, 4; Kitanoski 1989, 47-48, sl. 2
- 6 Benac 1973, 84-89, T. XXVIII, 15-17, T. XXXVI, 1-5; Batović 1979, 559-560, T. LXXXV, 1-4.
- 7 Milićević 1987, 99-118.
- 8 Lera 1983, 53, T. I, 7.
- 9 Isti, 52-54.
- 10 Hlopin 1989, 119, 121, Ris. 5.
- 11 Isti, 128-129.
- 12 Osim spomenutog rekognosciranja (bilj. br. 1), u više navrata B. Marijanović je poduzimao obilazak Gradine (1982, 1984. godine) kada je i prikupljen brojani i raznovrstan arheološki materijal.
- 13 Gdje se nalazilo naselje vremenski odgovarajuće nastanku obredne posude iz Prenja? Najvjerojatnije je jedan takav neolitički lokalitet mogao biti smješten u podnožju Gradine prema rijeci Bregavi ili negdje u blizini na prostranim i za to pogodnim Dubravama.

POPIS LITERATURE

Batović 1979	Š. Batović, Jadranska zona, PJZ II, Sarajevo 1979.
Benac 1973	A. Benac, Obre I - Neolitsko naselje starčevačko-impreso i kakanjske kulture na Raskršću, GZM sv. XXVII/XXVIII (1972/1973), Sarajevo 1973.
Čović 1989	B. Čović, Posuška kultura, GZM sv. 44, Sarajevo 1989.
Dimitrijević 1979	S. Dimitrijević, Sjeverna zona, PJZ II, Sarajevo 1979.
Garašanin 1979	M. Garašanin, Centralno-balkanska zona, PJZ II, Sarajevo 1979.
Hlopin 1989	I. N. Hlopin, Mogilnik Parhaj II, Sovjetskaja Arheologija 3-1989, Moskva 1989.
Kitanoski 1989	B. Kitanoski, Vrbjanska Čuka, AP 1987, Ljubljana 1989.
Lera 1983	P. Lera, Dy vendbanima prehistorike në Podgorie, Iliria XIII-1, Tirana 1983.
Marijan 1989	B. Marijan, Protostorijski nalazi s Gradine u Prenju kod Stoca, GZM sv. 42/43 (1987/1988), Sarajevo 1989.
Milićević 1987	M. Milićević, Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras (Verg. Aen. 6. 252), <i>OpvscArchaeol</i> 11-12, Zagreb 1987.

Z u s a m m e n f a s s u n g

FUND EINES KULTGEFÄSSES AUF DER WALLBURG IN PRENJ BEI STOLAC

Auf der Wallburg bei Prenj in der Nähe des Städtchens Stolac in Bosnien-Herzegowina wurde 1988 der Fuß eines Kultgefäßes gefunden (Abb. 1). Allem Anschein nach handelt es sich um ein Opfergefäß auf vier Beinen mit einem quadratischen Rezipienten (Abb. 2). Der Fuß ist realistisch modelliert in Form eines Rinderkopfes; bei dem gefundenen Fragment sind die Vertiefungen für die Augen erhalten sowie die Andeutung des Unterkiefers, der zweifelsohne für das Auflegen auf eine besonders zu dem Zweck vorbereitete Unterlage oder eine Opferplattform diente.

Ähnliche vierbeinige Kultgefäße mit einem Rezipienten sind hauptsächlich für die neolithische Zeit charakteristisch; sie waren für Libationskulthandlungen zu Ehren der Fruchtbarkeitsgottheiten gedacht. Man könnte eigentlich sagen, daß es sich um den uralten Fruchtbarkeitskultus in der Landwirtschaft handelt, als der grundlegenden Tätigkeit der Entwicklung und der Existenz der neusteinzeitlichen Gemeinschaften.

Da der Fund aus Prenj keine grundlegenden stratigraphischen Angaben enthält, ist seine Entstehungszeit äußerst schwierig zu bestimmen; trotzdem kann man neben der gleichen Konzeption mit typischen Opferaltären aus der Kultur von Starčevo und Vinča die nächste Analogie auf der neusteinzeitlichen Lokalität Podgori I in Albanien finden. Am Ende muß jedoch betont werden, daß es in der Tat etwas ungewöhnlich ist, auf der Lokalität einer Wallburg archäologisches Material zu finden, das aufgrund der seltenen Analogien höchstwahrscheinlich der Neusteinzeit zuzuordnen ist.

Übersetzung: G. Postl-Božić

